

KREUTZWALDI KODUMURDE SÖNU «KALEVIPOJAS»

J. Peebo

Eesti keele kateeder

«Kalevipoja» keelest on möödunud saja aasta jooksul palju kirjutatud ja kõneldud. Enamasti on nende sõnavõtude eesmärgiks olnud Kreutzwaldi keelepruugi karm arvustamine ja nõuded «Kalevipoja» põhjalikuks parandamiseks. On leitud, et Kreutzwald tundis väga pealiskaudselt eesti rahvalaulude keele morfoloogiat, ja osutatud vigadele, mis selle tõttu eepose keeles esinevad. Niisugustest kirjutustest väärivad märkimist K. Leetbergi «Kui pikalt on Kalevipoeg rahva luuletus», ilmunud Peterburis 1911. aastal, J. Aaviku «Eesti rahvusliku suurteose keel» (Tartu 1914), Kreutzwald-Aaviku «Parandatud Kalevipoeg I» (Tartu 1916), J. V. Veski «Kalevipoja parandamiseastmed» («Eesti Kirjandus» 1918 nr-d 1—2, 7, 8—9, 10) ja J. Aaviku «Kuidas suhtuda «Kalevipojale»» (Tallinn—Tartu 1933). On osutatud ka sellele, et eepose paljudel eksimistel keele ajaloolise kujunemise vastu on alus juba rahvalaules eneses, sest rahvalaulikud ei kasutanud õigesti arhailiseks muutunud vormielemente (J. Peegel, «Mõnede «Kalevipojas» esinevate morfoloogiliste nähtuste ning vormide taustast» kogumikus ««Kalevipoja» küsimusi», TRÜ Toimetised, vihik 53, Tartu 1957, lk. 145). Kõigis neis kirjutistes on tegeldud peamiselt morfoloogiaprobleemidega eepose keeles, kusjuures mõningal määral on puudutatud ka süntaksi valdkonda kuuluvaid küsimusi. «Kalevipoja» sõnavara kohta aga on tänaseni vähe sõna võetud. Mõnel määral on sõnavara vaadelnud J. V. Veski ja J. Aavik oma eespool märgitud artiklites, kuid nad piirduvad mõnede derivatsiooniprobleemidega, osutamisega Kreutzwaldi eksikäikudele uute sõnade tuletamisel. J. V. Veski toob näiteid ka mõnedest juhtumitest, kus Kreutzwald on sõnu tähenduslikult võõriti kasutanud.

«Kalevipoja» lingvistilisel käsitlemisel ei ole käesoleva ajani selgitada püütud, niisugustest allikatest ammutas Kreutzwald selle suurteose sõnavara, kuigi on teada, et eesti varasem kirja-keel oli sõnavaralt võrdlemisi vaene ega suutnud nii ulatusliku

ja mitmekülgse teose jaoks küllaldaselt hulgal leksikaalset materjali pakkuda. Seega on «Kalevipoja» sõnavara päritolu uurimine küllaltki oluline lõik eesti kirjakeele ajaloo valgustamisel. On ju üldiselt teada, et Kreutzwald on eesti kirjakeele leksika üks suuremaid rikastajaid, kuid vajab lähemat selgitamist, missugused on sõnad, mida Kreutzwald kasutas kirjakeeles esimesena, ja misugustest allikatest on need sõnad pärit.

Käesolevas artiklis on püütud analüüsida, missugune osa «Kalevipoja» kaudu eesti kirjakeelde toodud uutest sõnadest on pärit Kreutzwaldi kodumurdest. Kreutzwald on sündinud Kadrina kihelkonnas. Tema lapsepõlv möödus Rakvere kihelkonnas. Mõlemad mainitud kihelkonnad kuuluvad piirialale kirde-eesti rannikumurde ja põhja-eesti murdeala idapoolse osa vahel. Seepärast on Kreutzwaldi kodumurde mõistesse haaratud mitte ainult nimetatud kaks, vaid ka neid übritsevate kihelkondade murrakud: kõik kirde-eesti rannikumurde murrakud ja põhja-eesti murde kõige idapoolsem rühm, nimelt Haljala, Viru-Nigula, Lüganuse, Jõhvi, Vaivara, Kadrina, Rakvere, Viru-Jaagupi, Iisaku, Ambla ja Väike-Maarja murrak. Sõnade päritolu selgitamisel on aluseks võetud ENSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi keeleanalüüsi sektori kartoteekides säilitatavad materjalid. Kõigi esitatavate sõnade puhul ei või alati täie kindlusega väita, et «Kalevipoeg» on esimene kirjalik mälestusmärk, milles antud sõna esineb, sest kogu varasema kirjakeele sõnavara ei ole sedeldatud. Esitatavaid sõnu on võrreldud Hupeli sõnaraamatuga ja Tartu Riikliku Ülikooli eesti keele kateedri eesti kirjakeele sõnaraamatu materjalidega. Kuigi nendes sõnakogudes on registreeritud põhiline osa eesti varasema kirjakeele sõnavarast, võib leida üksikuid sõnu, mis nendes allikates puuduvad. Niisugusel juhul võis siia sattuda sõna, mis eesti kirjakeeles juba enne rahvaeepose ilmumist oli esinenud.

Esitatavate seas on peale murdelise päritoluga tüvede rohkesti tuletisi varasemas kirjakeeles juba esinenud tüvedest. Osa niisugustest sõnadest on tuletusviisi poolest väga erinevad rahvuskeele sõnadest, teine osa on tuletatud kõige laiemalt levinud sufiksitega täiesti vastavalt tänapäeva kirjakeele nõuetele. Viimaste kohta ei või väita, et Kreutzwald neid «Kalevipojas» kasutas just murde mõjul. Niisama hästi võis eepose looja selliseid sõnu ise tuletada ning nende puudumine varasemas kirjakeeles on juhusliku iseloomuga. Niisugused on esmajoones mitmed *us*-liitelised deverbalsed noomenid (näit. *kiljatus*, *nõrgendus*, *sobitus*).

«Kalevipojas» esinevate liitsõnade ja nende analüüsi kohta tuleb eelnevalt märkida, et artiklis on tähelepanu pööratud ainult niisugustele liitsõnadele ja sõnaühenditele, mis foneetiliselt erinevad kirjakeeles kujunenud vormist või on eeposes kasutatud ülekantud, pilllikus tähenduses. Ülejäänud liitsõnad on kõrvale jäetud seetõttu, et suurema osa tänapäeval liitsõnana kasutata-

vaid sõnaühendeid on Kreutzwald lahku kirjutanud. Kokku- ja lahkukirjutamise probleemil aga ei ole käesoleva artikli seisukohalt erilist tähtsust.

Peale sõnade murdelise levikuala on artiklis märgitud samade sõnade esinemine Kreutzwaldi teistes teostes (nende teoste puhul, mille sõnavara on registreeritud eesti keele kateedri sedelkogus). «Kalevipojast» on vastavad värsid esitatud ainult sel juhul, kui märksõna tähendus ei ole täiesti kindel või kui ta foneetiliselt erineb eeposes kasutatud sõnast. Kui vaadeldav sõna on esinenud ka varasemas kirjakeeles, kuid mitte samas tähenduses, siis on ka varem esinenud sõna märgitud. Murdesõna tähendus on eraldi märgitud ainult sel juhul, kui see ei lange täpselt kokku märksõna tähendusega.

aar ~ *haar* 'haru'; VI, 887, 889; «Painutati kena parve / Kahel aarul üle mere. / Üks viis saarelt Viru randa, / Teine aaru Soome randa, /»; esineb Rid, Ris, Amb, VMr, Kad, Rak, VJg, Sim, Jõe, Kuu, VNg, Lüg, Jõh, Vai, Iis, Trm ja Plt murrakus.

aaruma 'riisuma, rehitsema'; VIII, 53; «Korjan kasteheinakesest, / Hädaliku kõrrekestest, / Aarun kokku haganikust, /»; murdekogu osutab sõna esinemisele Lüg murrakus.

elpima 'maha lööma' /W/; XX, 206; «Esimesed elpitakse, / Tagumised tapetakse; /»; esineb tähenduses 'peksma' JMd, Koe ja VJg murrakus.

jalarada 'jalgrada'; XVIII, 85; «Kas ehk kuskilt käidavada / Jalarada leidanessa? /»; niisugusel kujul on sõna märgitud Lüg murrakus, mujal esineb *jalgrada*.

jube 'kentsakas, veider'; IX, 776; «Mis mull' vasta vankunessa / Jubedasta juhtumista? / Vankus vasta vana vares, /»; esineb selles tähenduses Lüg murrakus. Sama sõna on üldiselt tuntud tähenduses 'õudne, kohutav'.

jume: *jumeda* 'kahvatu' /W/, 'jumekas, ilmekas' (Tead. Kp.); Si, 179; «Misga tema tegusida, / Jumedaida juhatusid, / Ilmas imund imedusi, / Tugevaida toimetusi, /»; Kuu ja Kse murrakus esineb sõna *jume*: *jumeja* tähenduses 'jumekas', Vai murrakus tähendab sama sõna 'kahvatu'.

kabu 'kohihärg' (Tead. Kp.); XV, 210; «Koristasin veike koorma, / Kirstust kümne hobu võrra, / Kahekümne kabu osa; / Võtsin koorma vanavara, / Kue vaka võrra kulda. /»; esineb selles tähenduses Nis, HJn, Amb, Kad, VJg, Jõe, Kuu, VNg, Lüg, Plt ja SJn murrakus. Tähenduses «lojus» on sama sõna märgitud Ris, Hag, Juu ja Jür murrakus. Sõimusõnana on *kabu* registreeritud VJg murrakus.

kallasapp; IX, 200; «Kallasapid kuulutavad, / Kuda Kõrgel saarel laevad, / Tütarsaarel teised laevad, /»; VNg ja Lüg murrakus esineb see sõna tähenduses 'mees, kes kaldalt juhib nooda sisselaskmist'.

- kiireline* 'kiire, äkiline'; XIII, 906; esineb Hlj murrakus.
- kiirutlema* 'kiirustama'; VII, 72; «Vette pinnal mängis möla / Sõudja sunnil kiirutelles, /»; *kiirutama* esineb VNg murrakus.
- kiiljatus*; III, 316; «Kisenduse kiljatused, / Hädas appi hüüdemi- sed /»; esineb Mar, Tor, Koe, VJg, Kuu, Vai, Iis, Trm, Plt ja Krl murrakus. Hupel on märkinud sõna *killatama* plotz- lich schreien (kinder).
- kirjuv* 'kirju'; I, 614; «Too mulle kirjuvad käiksed / Neiu kõrge rinna katteks; /»; sõna *kirruva* on märgitud Vai murrakus.
- kolju* 'pärakorvik' (Tead. Kp.); I, 812; «Saani aisad akenae, / Saani küllid künniksele, / Saani kolju vasta koitul! /»; esineb tähenduses 'saani esiosa' Vig, Kse, Var, Tõs, Aud, Tor, Hää, Juu, tähenduses 'saani seljatugi' HJn, JMd, Mar, Kad ning täpsemalt märkimata saani osa tähenduses VNg murrakus. Hupel märgib oma sõnaraamatus selle sõna järgmiselt: *koljo* od. *saddula koljo* Vorder- od. Hintertheil des Sattels d.
- kopsitama* 'kopsima'; XII, 563; «Kuhu vopsud kopsitati, / vasaraga vautati. /»; esineb VJg murrakus.
- kordamiste* 'kordamisi'; XVII, 356; esineb järgmiselt: Kuu, Vai *kerpamiste*; VNg *korvamiste*; Lüg *kertamiste* Teistes mur- rakutes esineb *kordamisi*, samuti varasemas kirjakeeles (Hupel: *kordamissi*).
- kudruskael* 'neiu'; VII, 677; «Talus neli noorta neidu, / Neli kena kudruskaela. /»; esineb tähenduses 'kirju kaelaga kana' Kse, Tõs, Tor, Koe, Plt ja KJn murrakus ning tähenduses 'noor naine' VJg ja Kuu murrakus. Hupeli sõnaraamat esitab sõna *kudrus* kleine Koralle oder Krelle.
- kõlgastik*; VIII, 54; «Aarun kokku haganikust, / Kõlastiku pühk- metesta. /»; esineb JMd, VJg ja Trm murrakus. Hupeli sõnaraamatus leidub sõna *kõlka* Rauchfutter.
- leekuningana* 'perenaine'; III, 56; «Nii on sõlgirinna seadus, / Leekuningana kohus. /»; sõna on esinenud PJg ja VJg murrakus. On täiesti võimalik, et sõna on Kreutzwaldi tuletis.
- leikuväli* 'lõikusväli'; XVII, 205; «Nii kui roogu rabadessa, / Kõr- rekesi leiku väljal. /»; esineb VJg murrakus.
- leivastama* 'sööma'; XII, 374; «Kui sai õhtut leivastanud, / Kur- nand keha karastanud, /»; esineb VNg murrakus.
- libas* 'libamisi'; XIX, 577; «Lenda, tütar, lõune alla, / Liuge libas lääne poole, /»; esineb Mär, Lüg ja Iis murrakus.
- liigamiste* 'liiasti, liialt'; VI, 564; «Liiku*joodi liigamiste, / Humal uhke valgus pähä, / võttis meele meeste päästa, /»; VNg murrakus on märgitud sõna *liigamiste*, mille täpsemat tähendust ei ole antud, kuid nagu lisatud näitelause *älä liigamiste kisennda* osutab, esineb see samas tähenduses.

- liiskuma* 'liisku heitma'; VII, 797; Sõna on kirja pandud VNg kihelkonnast koos näitega *nekruttiv üskuwad*.
- lisadus* 'lisa'; XIII, 70; «Võttis keha karastuseks / Leivakotist lisadusta, /»; esineb VJg ja VNg murrakus.
- liugema* 'liuglema'; X, 678; esineb niisugusel kujul VNg murrakus. Hupeli sõnaraamatus on märgitud selle sõna üldisemalt tuntud kujud *liugoma* ja *liuglema*.
- muudendama* 'muutma, moonutama'; XIII, 591; «Püüdis healta petelikult / Madalamaks muudendada, / Peenemaksa paenutada, /»; esineb Vai murrakus.
- muudendus* 'moonudus'; VIII, 8; esineb Vai murrakus. Vt. ka eelm. sõna.
- mõistesõna* 'mõistusõna'; VII, 285; üldiselt esineb murdes kujud *mõistusõna* / (Jäm, Khk, Mar, Var, Tõs, Tor, Koe, Hlj, Iis, Kod, KJn, Krk, Plv, Har ja Rõu murrakus, ainult Lügänuse murrakus on märgitud *meiste sena*. Hupeli sõnaraamat esitab ühendi *moisto kõnne*.
- mõtekäik*; XIII, 758; esineb VJg murrakus.
- nukrastama* 'kurvaks, nukraks tegema'; VII, 288; «Kurvastasid Kalevida, / Nukrastasid noorta meesta. /»; niisugune sõna on kirja pandud Vai murrakus, kusjuures tähendust ei ole märgitud. Seetõttu ei saa selle sõna murdepäritolus kindel olla.
- nõrgendus*; XIV, 654; «Et kui Sarvik võimu võtab, / Nõrgendusta kohe neelab. /»; esineb Jäm ja Vai murrakus, viimases on lisatud märkus *hrov*. Hupel on sellele lähedase sõna esitanud hoopis teises tähenduses: *nõrkastus* Ohnmacht r.
- pakkima* 'sundima'; XI, 911; esineb selles tähenduses Khk, Mär, Tõs, Juu, Koe, Kuu, VNg, Iis, Trm, Kod, KJn ja San murrakus.
- pilkus* 'pilge'; XX, 787; «Kalevide kange poega / Pilkusela paeatama: /»; on märgitud Lüg murrakus koos näitega *tine, sie juo pilkusse senä* (kui öeldakse inimese kohta). Kreutzwald on sama sõna kasutanud Sip. II, 3k.
- purjest* 'purjusolekust, pohmelusest'; VII, 142; «Vinged mere tuulekesed / Peatsid päada liigu purjest, / Humala viha hullusest; /»; sõna *purjes* esineb Mär, HJn, Koe, Lüg, Iis, Trm, Kod ja Plt murrakus. Hupel märgib sõnaühendi *purjus ollema*.
- raatmaa* 'teedeta maakoht, kus enne mets on olnud' /W/; 'raismik, kust mets on raadetud' (Tead. Kp.); III, 68; «Raatmaal rohkest rebasida, / Jäätmaal palju jänesida. /»; esineb tähenduses 'endine põllumaa, ilma heinata jäätmaa' Mih, Kad ja Kuu murrakus. Kreutzwald on sama kasutanud veel MM, V, 160, 2k.
- ridamiste* 'ridamisi'; VIII, 270; esineb murdes järgmiselt: Trm *ridamiste*; Jäm, Khk, VII, Mar, Mär, Kse, Khn, Aud, Ris,

- Juu, JMd, Iis, KJn, Hls, Kod, Ote *ridamisi*. Viimane on registreeritud ka Hupeli sõnaraamatus (*riddamissi*).
- rohkendlema* 'lisama'; XVII, 694; «Mis see rammu rohkendelleb, / Kangust mehel kasvandelleb. /»; esineb VII, JMd, Kuu, Hlj, Iis ja Trm murrakus.
- räitama* 'hautama, poolpehmeks keetma'; XVII, 345; ««Keedan kehva kõhtudele / Lahja leeme lakekesta, / Paisutellen kapsapäida / Pehmitelles poegadele, / Raitan roaks enesele.» /»; esineb Nis, Kei, Juu, Jür, Jõe, Kad, Kuu ja Lüg murrakus.
- rööv* 'röövimine'; IV, 60; «Et ei enam naiste röövi, / Neitsi vargel võrgutusi / Seie ilma siginekse. /»; esineb Khk ja Lüg murrakus. Hupel on märkinud sõna *rõõwminne*.
- sagama* 'siia-sinna liikuma' (Tead. Kp.); XVIII, 418; «Siisap sammul sagamaie, /»; esineb selles tähenduses Muh, Emm, Rei, Häa, Juu, Koe, Kad, Kuu, Lüg, Vai, Iis, Trm ja Kod murrakus.
- sang* 'suletuks jääv (alumine) toaukse pool' (Tead. Kp. W); XVIII, 642; «Puistab ukse piitadega, / Sangad tükis sagaraga /»; esineb VMr, Kad, Rak, VJg, Sim, Kuu, Hlj, VNg, Lüg, Jõh ja Vai murrakus.
- sobidus* 'sobitus' (Tead. Kp.); XII, 562; murdes esineb *sobittus* VJg, Lüg, Trm ja Iis murrakus ning *sovidus* VNg murrakus.
- sobitus*; III, 199; «Kül sa sala sobitustel / Petis nõude pidamistel /»; esineb VJg, Lüg, Trm ja Iis murrakus. Vt. ka eelm. sõna.
- sused* 'jalgpuid'; IV, 267; «Sõrmed niisi nikutasid, / Jalad suksi tallanesid:»; esineb Kad, VJg, Sim, Kuu, VNg, Lüg, Jõh, Vai, Iis, Trm, Kod ja MMg murrakus.
- sula* 'mahe, sulnis /?/'; I, 169; «Kanast sai S a l m e, sula neitsi, / Tedrest L i n d a, libe neitsi. /»; esineb Kse, Vai ja Kod murrakus samas tähenduses.
- sõnaline* 'sõnakas'; IV, 236; «Laulurikkast linnukesta, / Sõnalista sõstrasilma / Neiukest saaks nähtavale? /»; sõna esineb üldiselt tähenduses 'sõnakuulelik, ustav', kuid VNg murrakus on märgitud kujul *sanalline* koos näitega *sanalline tännittav miest*, kus see nähtavasti kannab «Kalevipojas» kasutatud sõnaga sama tähendust.
- taevaline* 'jumal'; III, 370; «Varjuandejate vägi, / Taevaliste kindel tugi / Peastsid Kalevide lese, / Kulli küüsisst linnuke. /»; esineb Vai murrakus tähenduses 'ingel', KJn murrakus tähenduses 'taevaelanik' ja Kse murrakus hüüdsõnana. Hupeli sõnaraamatus esineb sõnaartikkel *taewane* u. *taewalinne* u. *taewalik* himmlisch r.
- tagurpäri*; XIII, 382; «Tagurpäri taadi toitu, / Vastaoksa eide

- rooga, / Pööraspää piigade pudru, /»; sõna esineb JMd, Rak, Sim, VNg, Lüg, Jõh, Vai, Iis ja Ran murrakus.
- tantsitus* 'tantsitamine'; XIV, 791; «Kui see meri marusunnil, / Tuuletiiva tantsitusel / Laineid tuiskab lendamaie, /»; sõna on kirja pandud JMd murrakust märkusega *juhustlik* ja Kuu murrakust märkusega *vana*.
- tasutama* 'siledaks tegema' (Tead. Kp. W); XIII, 31; «Aasta sõnu asutasin, / Teise taga tasutasin, /»; esineb JMd, Kuu, VNg, Lüg, Jõh ja KJn murrakus.
- tohine* 'kasetohu värvi' (Tead. Kp. komm.); I, 605; «Too mulle tohine särki / Peale se keha kenama; /»; JMd ja VNg murrakus esineb sõna tähenduses 'kasetohust tehtud».
- tondilane*; XIII, 187; «T o h o! tondilaste loiku, / Musta vähi mudalompil! /»; esineb ainult VNg murrakus tähenduses 'must inimene'. «Kalevipojas» kasutatud sõna tähendust ei ole teksti järgi võimalik täpselt kindlaks määrata, kuid nähtavasti ei lange ta kokku VNg murrakus esineva tähendusega.
- tunnismärk* 'tunnus'; V, 585; esineb VII ja Iis murrakus.
- tüvikas* 'tugeva tüvega'; V, 362; «Kalevi poeg astub kopli, / Kisub tüvikama tamme, /»; esineb Khk, Kuu, VNg, Lüg, Vai, Trm ja Hls murrakus.
- vaikunema* 'vaikseks jääma'; XX, 494; «Saatis sõda suikumaie. / Verist tööda vaikunema. /»; Tor, Ris, Koe, Kuu, VNg, Trm ja Kod murrakus esineb *vaiknema*.
- varistama* 'poetama, variseda laskma'; I, 231; «Siis ta kasteta kahistab, / Udu vihmada varistab.» /»; esineb Jäm, Khk, VII, Muh, Amb, JMd, Koe, Kad, Kuu, VNg, Lüg, Jõh, ja Vai murrakus. Hupel on sellele sõnale andnud teise tähenduse: stark schütteln.
- vedusõlm* 'kinnijooksev sõlm'; XII, 80; esineb Jõe, Kuu, VNg, Lüg ja Kod murrakus.
- viibiline* 'viibija, viivitaja'; XIV, 407; «Raudakepi nuhtleb rampa, / Vaskne vitsa viibilista. /»; sõna on kirja pandud VNg kihelkonnas ilma tähendust märkimata, kuid lisatud on näide, mille järgi võib otsustada, et ta esineb seal samas või sellele lähedases tähenduses: *viipilliste tüö on viletsamb*. On võimalik, et selle sõna eespool märgitud tähendus ei ole täpne.
- viirastama* 'väaratama, libisema'; II, 406; «Komistades künka vasta / Väsiind jalga viirastie: /»; esineb tähenduses 'libisema' Lüg murrakus.
- võidulane* 'võitlane, s. o. see, kes alati võidab' (Tead. Kp.); I, 67; sõna esineb kujul *voitulaine* VNg murrakus, on lisatud näide *voitulaiseks sâb tüli jürès*.
- võõrsis* 'võõrsil'; XI, 906; esineb murdes järgmiselt: Lüg, Vai,

JMd, VJg, Sim. VNg, Jöh, Iis, Trm, Kod *võõrsi*, -s, -st; Khk, Kse, Hää, Juu, VJg, Kod, KJn, Plt, Trv *võõrsil*.
äimama 'lööma'; XVIII, 425; «Põgenege, põrgu-koerad! / Enne kui teid äiman korra, /»; esineb VJg, Hlj, VNg, Lüg ja Iis murrakus.

Esitatud sõnadest on mitmeid peetud Kreutzwaldi tuletisteks. Seda arvamust on nähtavasti põhjastanud asjaolu, et siin leidub mõningaid väga omapärase tuletusega sõnu, mis esinevad kitsal murdealal. On näiteks selliseid, mis murdekogu andmete põhjal esinevad ainult ühe kihelkonna murrakus. Harilikult ei piirdu sõna levikuala siiski ühe kihelkonnaga. Murdesõnu ei ole kõigist eesti murrakutest kogutud ühesuguse põhjalikkusega, mistõttu on päris loomulik, et paljud sõnad igast murrakust murdekogus lihtsalt puuduvad. Murdesõna varasema levikuala piire ei ole sellepärast võimalik täpselt kindlaks määrata. Kirde-estli rannikumurde alalt on kõige põhjalikum murdesõnade kogu Lüganuse kihelkonnast. Seetõttu esinebki selle murraku nimetus kõige sagedamini.

«Kalevipojas» kasutatud murdesõnade seas on palju varasemale kirjakeelele tundmatuid Kirde-Eestist pärineva tüvega sõnu. Sellistest võiks esile tõsta järgmisi: *aar* ~ *haar*, *aaruma*, *elpima*, *jume* : *jumeda*, *kabu*, *libas*, *pilkus*, *räitama*, *sagama*, *suksed*, *varistama*, *äimama*. Mõned näiliselt üldtuntud tüved esinevad Kreutzwaldi kodukandis hoopis erinevas tähenduses, milles nad ka «Kalevipojas» kasutusele on tulnud, näit.: *kolju* 'saani osa', *pak-kima* 'sundima', *sang* 'pooluks, rehetoa uksest tavaliselt kinnijääv osa', *viirastama* 'libisema', *jube* 'kentsakas, veider'.

Järgnevalt juhitagu tähelepanu suurele rühmale esitatud sõnadest, mille tüved enamasti on esinenud ka varasemas kirjakeeles, kuid «Kalevipojas» kasutatud tuletised ei ole varem esinenud. Suurem osa neist on tuletatud vastavalt üldistele derivatsiooninõuetele, näiteks *ta-* või *sta-*liitelised faktitiivsed ja kausatiivsed verbid *kopsitama*, *nukrastama*, *leivastama*, *rohkendama*, *tasutama*, samuti *us-*liitelised noomenid *kiljatus*, *lisadus*, *nõrgendus*, *sobidus*, *sobitus*, *tantsitus*. Üldistele tuletamisreeglitele vastavalt on kujunenud ka sõnad *kõlgastik*, *tondilane*, *sõnaline*, *taevaline*, *võidulane*, *tohine*, *tüvikas*, *liiskuma*.

Osa varasemas kirjakeeles esinevaid tüvesid on «Kalevipojas» esindatud tuletistega, mis derivatsioonilt ei vasta tänapäeva kirjakeele tavadele. Sellistest võiks märkida järgmisi: *kiirutama*, *kiirutlema*, *kirjuv*, *kordamiste*, *liigamiste*, *liugema*, *muudendus*, *ridamiste*, *vaikunema*.

Kõigi tuletatud sõnade vaatlemisel tuleb silmas pidada asjaolu, et nad, eriti tavalisemad tuletised, ei tarvitse olla võetud murdest. Nii mõnedki neist võivad olla Kreutzwaldi tuletatud. Samuti on võimalik, et mitmed neist on esinenud ka varasemas kirjakeeles, kuid ei ole analüüsimisel kasutatud sõnavarakogudes registreeritud.

Liitsõnadest ja sõnaühenditest on eespool esitatud ainult niisugused, mis erinevad tänapäeva kirjakeeles kasutatavaist foneetiliselt kujult või esinevad eeposes ülekantud tähenduses. Tähen-duse poolest väärivad esiletõstmist sõnad *kallaspapp, kudruskael, leekuningana, raatmaa, vedusõlm*. Oma ehituselt kalduvad täna-päeva normist kõrvale *jalarada, leikuväli, mõistesõna, tagurpäri, tunnismärk*.

Kirjakeele ajaloo seisukohalt pakub erilist huvi küsimus, mis-gugene see on «Kalevipojal» tänapäeva eesti kirjakeele rikasta-jana. Eelneva põhjal selgub, et terve rida märgitud sõnadest on käesoleval ajal rahvuskeeles tavalised. Märgitagu järgnevaid: *kiljatus, kõlgastik, nõrgendus, rohkendama, rõõv, sobitus, tohine*. On võimalik, et aluse nende sõnade levikule hilisemas kirjakeeles pani Fr. R. Kreutzwald eeposega «Kalevipoeg».

О СЛОВАХ РОДНОГО ГОВОРА КРЕЙЦВАЛЬДА В ЕГО ЭПОСЕ «КАЛЕВИПОЭГ»

Я. Пезбо

Резюме

Эстонский народный эпос «Калевипоэг» в продолжение це-лого столетия в лингвистической науке изучался преимуще-ственно с морфологической точки зрения, меньше уделялось внимания синтаксическим вопросам; лексикальная же сторона эпоса до сих пор почти совсем не исследована. Скучный по своему словарному фонду тогдашний эстонский литературный язык не мог явиться самодовлеющим началом для создания ве-ликого творения. Крейцвальду предстояло обогатить словарь эстонского литературного языка за счет диалектизмов, почерп-нутых главным образом из родного говора самого поэта. В ос-нову диалектных заимствований легли говоры Кадринского, Раквереского и соседних приходов. Так, к северо-восточным эстонским говорам относятся такие диалектизмы эпоса, как: *aar ~ haar, aaruma, elpima, jume, kabu, libas, pilkus, raitama, sagama, suksed, varistama, äitama*. Некоторым словам, встре-чавшимся и в ранних памятниках эстонского литературного языка, поэт придает совершенно иное, диалектное значение: *kolju* (часть саней), *pakkima* (принуждать), *viirastama* (сколь-зить), *jube* (потешный, чудакватый). Кроме того, в эпосе ис-пользованы диалектные дериваты, созданные на базе основ ли-тературного языка раннего периода: *kopsitama, nukrastama, lei-vastama, tasutama, lisadus, sobidus, kõlgastik, tondilane, sõna-*

line, taevaline, liiskuma и др. Наряду с этими словами, образованными в полном соответствии с действующими и по сей день языковыми нормами, в эпосе имеются также дериваты из ныне употребляющихся основ, созданные вопреки упрочившимся теперь принципам. Например: *kiirutama, kiirutlema, kirjuv, kordamiste, liigamiste, muudendus, ridamiste*. Заслуживают внимания также некоторые слитные слова из родного диалекта Крейцвальда: *kallasapp, kudruskael, vedusilm, leikväli, mõistesõna, tagurpäri*.

Весьма вероятно, что целый ряд общеупотребительных слов эстонский литературный язык заимствовал из отдельных говоров именно под влиянием эпоса «Калевипоэг».

ÜBER ENTLERNUNGEN AUS DER HEIMATMUNDART KREUTZWALDS IN SEINEM EPOS «KALEWIPOEG»

J. Peebo

Zusammenfassung

Indem man aus Epos «Kalewipoeg» seit Anbeginn hauptsächlich morphologisch, weniger auch syntaktisch erforscht hat, ist eine linguistische Untersuchung des Wortschatzes des Epos bisher fast völlig außer acht gelassen worden. Da der Wortschatz der älteren estnischen Literatursprache bedeutend geringer war als heutzutage und den Zwecken eines erhabenen Dichtwerkes kaum zu entsprechen vermochte, machte sich Fr. R. Kreutzwald selbst an die Aufgabe der lexikalischen Bereicherung unserer Schriftsprache. Als wesentliches Mittel zu diesem Zweck dienten ihm verschiedene, vor allem seine heimatlichen und benachbarten Mundarten der Kirchspiele Kadrina, Rakvere u. a. So stammen aus dem nordöstlichen Dialekt eine Reihe von Einzelwörtern, wie *aar ~ haar, aaruma, elpima, jume, kabu, libas, pilkus, raitama, sagama, suk-sed, varistama, äimama*. Einige von den in der älteren Literatursprache vorkommenden Wörtern sind im Epos in einer völlig anderen, und zwar in ihrer mundartlichen Bedeutung angewendet worden: *kolju, pakkima, sang, viirastama, jube*. Außerdem findet man im «Kalewipoeg» noch verschiedene Derivate vom Schlage eines Dialektes, die ebenfalls von den in der älteren Schriftsprache vorgefundenen Wörtern abgeleitet sind: *kopsitama, nukrastama, leivastama, rohkendama, tasutama, lisadus, nõrgendus, kõlgastik, tondilane, tüvikas, liiskuma*. Ihrer Ableitungsweise nach stimmen alle angeführten Derivate mit den heute geltenden Prinzipien unserer Schriftsprache völlig überein, doch trifft man im «Kalewipoeg» auch Derivate, die ihren Ursprung in älteren,

heutzutage nicht mehr gebrauchten dialektischen Formen haben: *kiirutama*, *kiirutlema*, *kirjuv*, *kordamiste*, *liigamiste*, *muudendus*, *ridamiste*, *vaikunema*. Es sei auf einige zusammengesetzte Wortgebilde hingewiesen, deren Herkunft in des Dichters Heimatmundart zu suchen ist, so z. B.: *kallaspapp*, *kudruskael*, *raatmaa*, *vedusõlm*, *mõistesõna*, *tagurpäri*.

Es besteht die Wahrscheinlichkeit, daß eine gewisse Menge von allbekannten Wörtern in der modernen estnischen Literatursprache gerade unter dem Einfluß des Epos «Kalewipoeg» den Einzelmundarten entlehnt ist.